

КАДЫКАЛОГІЯ І СТРУКТУРА МАНУСКРЫПТУ XVI СТ.: “ПАЗНАНСКІ ЗБОРНІК”

*Старовойтава Надзея Пятроўна, кандыдат філалагічных
наук, дацэнт Беларускага дзяржаўнага эканамічнага ўніверсітэ-
та*

Большасць твораў даўняй літаратуры захавалася да нашага часу ў складзе рукапісных зборнікаў, якія былі асноўнай формай іх бытавання. На жаль, нам вядомы не ўвесь тагачасны рукапісны корпус: шмат што загінула, многае не адшукана, шмат не атрыбутавана і не лакалізавана [11, с. 62]. Як адзначаў В. Ластоўскі, апісанне зборнікаў і падзел іх па змесце да яго часу яшчэ не былі закончаны [7, с. 762 – 763], і тэае меркаванне актуальна да нашых дзён, пра што сведчыць і думка даследчыка М. Нікалаева. Ён вельмі грунтоўна апісаў рэпертуар, афармленне ды бытаванне рукапіснай кнігі і слухна заўважыў, што ў нашым літаратуразнаўстве за адзінку літаратурнага працэсу бярэцца хутчэй адзін твор або творчасць аднаго чалавека, чым зборнікі з рознымі творами [11, с. 95].

Стварэнне старабеларускіх (як і старарускіх) зборнікаў XV–XV–III стст. грунтавалася на візантыйскай кніжнай традыцыі і добрым знаёмстве з кніжнасцю Захаду [11, с. 18]. Яны складаліся па агульнай праграме [6, с. 62 – 63], мелі, як правіла, адзіны прынцып афармлення, функцыянальную і відава-тэматычную суаднесенасць твораў. М. Нікалаеў вылучае два асноўныя перыяды ў развіцці старабеларускай кніжнасці: дадрукарскі і падрукарскі [11, с. 63]. Што да жанрава-тэматычнай прыналежнасці, то ёсць розныя прынцыпы класіфікацыі даўніх манускрыптаў. Першапачаткова зборнікі падзяляліся паводле прызначэння на богаслужбовыя (“Тураўскае Евангелле”) і чытальныя (“Аршанскае Евангелле”) [11, с. 18]. Ф. Дабранскі прапанаваў класіфікацыю кодэксаў паводле матывацыі іх стварэння: спарадычныя і аўтарытэтычныя [3, с. 3]. Класіфікацыя Р. Дзмітрыевай зроблена паводле жанрава-тэматычнага прынцыпу: традыцыйныя, царкоўныя і энцыклапедычныя зборнікі, а таксама зборнікі змяшанага складу [4, с. 150]. Б. Сапуноў класіфікуе старарускую кніжнасць дамангольскага перыяду таксама па трох групах: богаслужбовыя кнігі, рэлігійныя і свецкія чытанкі [11, с. 19; 15]. М. Розаў характарызуе зборнікі як адлюстраванне працэсу мастацкай творчасці: кампільцыйныя (“Ізборнік”) і зборнікі змяшанага зместу [13, с. 40–41]. Дз. Ліхачоў вызначае паняцце “зборніка” як рукапісу, у які ўваходзяць некалькі твораў, аб’яднаных адным пераплётам і агульнай тэматыкай [9, с. 248]. Ён класіфікуе зборнікі згодна з іх устойлівасцю: зборнік – асобны твор, зборнік – цыкл твораў (ансамблевы спосаб стварэн-

ня) і зборнік аднаго экзэмпляра. М. Нікалаеў таксама падзяляе ўвесь рэпертуар рукапіснай кнігі на тры катэгорыі: кніга богаслужбовага (біблейныя і гімнаграфічныя), чытальнага і ўжытковага значэння [11, с. 69]. Так ці інакш, усе гэтыя класіфікацыі апраўданыя, бо ўсе яны канцэнтруюцца вакол адной – агульнай класіфікацыі прыгожага пісьменства даўняга перыяду: зборнікі традыцыйныя, царкоўна-рэлігійныя, энцыклапедычныя, зборнікі рознага зместу.

Кожны складальнік падбіраў творы наноў. Як правіла, з XVI ст. новыя зборнікі складаліся ўжо ў кніжных цэнтрах, і не абавязкова пры цэрквах, манастырах і друкарнях¹. Набываліся зборнікі рознымі шляхамі: уладальнік мог купіць ужо гатовы зборнік, мог сам падбраць яго склад, перапісаць і нават напісаць [4, с. 150], мог зрабіць замову прафесійнаму пісару. Адно было непарушна: зборнікі знаходзіліся ва ўладанні пэўных асоб і прызначаліся для індывідуальнага чытання. Гэта было характэрнай рысай Рэнэсансу – пашырэнне прыватных бібліятэк, найбольш славутыя з якіх – бібліятэкі Радзівілаў, Сапегаў, Зяновічаў [11, с. 219–220]. Зборнікі рознага зместу былі адвольныя паводле структуры і часта знаходзіліся ў працоўным стане: мелі запісы на палях, унутрытэкстуальныя праўкі, пазнейшыя прыпіскі. Разгледзім адзін такі зборнік. Нас будзе цікавіць толькі першасная, аўтэнтычная рэдакцыя ўласна зборніка – без пазнейшых перапрацовак знешняга афармлення і дадаткаў зместу, пра якія мы толькі згадаем.

Класічны ўзор свецкага зборніка-рарытэта “Пазнанскі зборнік” быў створаны на зямлі Наваградчыны ў 1580-х гг. На карысць яго рарытэтнасці і унікальнасці красамоўна кажа той факт, што напрыканцы XVI ст. падчас росквіту кнігадрукавання нешматлікія скрыпторы перапісвалі ад рукі толькі вельмі шыкоўныя і дэфіцытныя, адсутныя на рынку, кнігі, і рабілася гэта па спецыяльных замовах [11, с. 63]. Пераклад твораў свецка-рыцарскай скіраванасці быў тады надзвычай актуальны, што тлумачылася тагачаснай грамадска-палітычнай сітуацыяй. Надзённым заставалася пытанне аб развіцці пісьмовага рыцарскага права – сукупнасці юрыдычных нормаў, што рэгламентавалі побыт і праваадносіны ў войску ВКЛ, – вылучэнне якога ў самастойную галіну належыць Ф. Скарыну [17, с. 522]. Рыцарскія творы маглі зрабіцца выдатным дапаможнікам у навучанні рыцарскай справе, з якога можна было б даведацца пра ўсе тонкасці тактыкі вядзення двубою: “И положыль рукавицу на знакъ битвы”.

Першы твор, магістральны ў структуры зборніка – “Трышчан”, узнёслы, вытанчаны, напісаны з вялікай доляй свабоды творчасці (філасофскія афарызмы). Другі твор, “Баво”, – стылістычна зніжаны, забавляльны помнік з характэрнымі для гэтага жанру бытапісам і зніжанай лексікай, якія з’яўляюцца тут вядучымі прыёмамі. Трэці твор, “Атыля”, – воінскі раман-хроніка з характэрнымі для жанру апісальнасцю падзей і ўскладненай мовай. Чацвёрты твор, “Летапісец”, – арыгінальны, гэта тыповы спіс II беларуска-літоўскага летапіснага зводу поўнай рэдакцыі, які ў мастацка-хранікальнай форме

адлюстроўвае старонкі беларуска-літоўскай гісторыі. Як слушна адзначае З. Кіпель, “Пазнанскі зборнік” у мініяцюры як бы адлюстроўвае разрэз усёй беларускай літаратурнай спадчыны таго перыяду [5, с. 176].

Тэксталагічнае апісанне зборніка рабілі А. Весялоўскі [2, с. 130–134] і М. Улашчык [18, с. 54 – 55]. Першым вядомым уладальнікам гэтага манускрыпта быў заможны землеўласнік Рыгор Паўлавіч Уніхоўскі, які меў справы ў велікакняскай канцылярыі і набыў рукапіс у 1598 г.; затым на працягу 80 год рукапіс знаходзіўся ва ўладанні гэтай сям’і. Як адзначае С. Пташыцкі ў лісце да А. Весялоўскага, почырк Рыгора Уніхоўскага рэзка адрозніваецца ад почырку ўсяго рукапісу, а велікакняскія кнігі акурат тым самым канцылярскім почыркам і перапісанья. Праўда, гэта цвёрдая, вопытная рука, але не пісарская. Зборнік налічвае 344 аркушы. На першых 127 аркушах змяшчаецца перакладны “Трышчан”. Далей, да 291 аркуша, змяшчаюцца таксама перакладныя “Баво” і “Атыля”, арыгінальны твор “Летапісец”. З 293 па 328 аркуш ў зборніку ўтрымліваюцца 2 акты 1528 і 1635 гадоў. 328 аркуш утрымлівае запіс пра вунію 1569 г. (юрыдычная хроніка). І далей – сямейна-мемуарная хроніка: ад 333 па 335 аркуш – радавод паноў Трызнаў, на апошніх аркушах – радавыя запісы Уніхоўскіх (першы запіс датуецца 1544 г., апошні – 1672 г.). З 97 аркуша почырк робіцца радзейшым, што сведчыць пра перарыўнасць пісьма ці пра змену рукі.

З. Кіпель у сваёй манаграфіі апісвала арыгінальны рукапіс “Трышчана” наступным чынам: ён “утрымлівае 64 аркушы інфолію, запісаныя з абодвух бакоў, пранумараваныя “пазнейшай” рукой; тэкст з’яўляецца суцэльным аповедам, без падзелу на часткі ці главы; батальныя сцэны пазначаюцца маргінальнымі загаловакмі” [22, с. 26–27].

М. Улашчык апісвае кадэкалагічныя асаблівасці зборніка так: рукапіс у аркуш; папера белая; філіграні двух відаў (адна як выцягнутае кола з выявай крыжа ў сярэдзіне, другая мае выгляд віньетки); пераплёт скураны, месцамі пацёрты, на карэньчыку польскі надпіс “od 1487 do 1651. Kodeks białoruski RK 94”; на верхняй вокладцы наклеена паперка з польскім надпісам пра змест зборніка. Да 292 ліста ён напісаны адным почыркам (варта адзначыць – каліграфічным) і адным атрамантам. Заўвагі на палях па-беларуску зроблены іншым почыркам і іншым атрамантам; прыпіскі на палях па-польску зроблены больш светлым атрамантам (кінавар’ю). Як мяркуе А. Брукнер, урыўкі, перапісаныя іншай рукой, маглі быць выкананы нават уласнай рукой Рыгора Уніхоўскага [20, с. 345–391]. Як і тэкст, літары найчасцей намаляваныя тым самым пяром і атрамантам. Загалоўкі невялікіх раздзелаў напісаныя буйным уставам. Пагінацыя – у правым верхнім кутку тым самым атрамантам (толькі няцотныя лічбы). У канцы зборніка ёсць чагыры фотаздымкі з розных лістоў рукапісу, выкананыя С. Пташыцкім.

Гісторыя зборніка невядомая. Хутчэй за ўсё, ён захоўваўся ў Ня-

свіжскай бібліятэцы Радзівілаў, што вынікае з розных пазнакаў на рукапісе. У 1822 г. вядомае пісьменнік і гісторык Юліян Нямцэвіч згадвае пра падобны зборнік, які ён бачыў у бібліятэцы Віленскага ўніверсітэта ў 1819 г. і назва якога адрознівалася фанетычна і графічна: „Powiest o Witezach z knih Jserpskich o sławnym Rycery. Trygaczania, o Janczałocie. o Bowie. i o inszych” [21, с. 392]². Т. Суднік, а за ёй і А. Міхайлаў, Э. Згамбаці, А. Бразгуноў мяркуюць, што гэта мог быць спіс 1548–1550 гг. Т. Суднік адзначае, што “па шэрагу напісанняў, адрозных ад “Пазнанскага зборніка”, публікацыя Ю. Нямцэвіча [21, с. 391–394; 19, с. 257–260] збліжаецца з тым жа летапісным урыўкам (напісаным, аднак, кірыліцай), змешчаным у “Зборніку Муханавы” (аж да аднолькавай апіскі: *roszat* – почать замест *roszai* – почать) [...]. Наконт памылковага напісання почать Т. Нарбут, які змясціў гэст са “Зборніка Муханавы” ў дадатку да “Хронікі Быхаўца”, заўважае, што яно сведчыць на карысць таго, што копія П. Муханавы ўзыходзіць да ўзору, напісанага “польскімі літарамі” (“i wzikto za t”)” [8, с. 700]. А. Мальдзіс таксама сведчыць, што ў 1822 г. нясвіжскі бібліятэкар К. Квяткоўскі скраў 96 рэдкіх рукапісаў з радзівілаўскай калекцыі і прадаў іх вядомаму польскаму магнату Тытусу Дзялынскаму за 2000 талераў (12000 злотых) [10, с. 109]. Сярод гэтых рукапісаў мог быць і “Пазнанскі зборнік”, бо ў дадатку да “Зборніка Муханавы” сказана, што ён захоўваўся менавіта ў Радзівілаўскай бібліятэцы [16, с. 140–141]. Ніякіх слядоў Віленскага зборніка не засталася, таму некаторыя даследчыкі (да прыкладу, З. Кіпель) думалі, што гэта і быў “Пазнанскі зборнік”. Аднак большыня даследчыкаў усё ж не сумняецца ў існаванні лацінаграфічнага праграфа разгляднага тут зборніка, які пазней апынуўся ў Пазнанскай бібліятэцы імя Рачынскіх. Там у 1842 г. яго і знайшоў Восіп Бадзянскі [1, с. 31–32], там “Пазнанскі зборнік” і захоўваецца да нашага часу³.

Пачатак філалагічнаму вывучэнню “Пазнанскага зборніка” паклаў славіст Аляксандр Брукнер, які ў 1880 г. зрабіў вельмі грунтоўнае даследаванне, дзе падаў лінгвістычны і палеаграфічны аналіз, ідэнтыфікаваў рукапіс як беларускі тэкст 1580 г. Навуковае выданне зборніка здзейсніў акадэмік Аляксандр Весялоўскі ў 1888 г. Гэта была фундаментальная для свайго часу праца, але на дадзены момант яна мае пагрэбу ў перавыданні, паколькі праведзеная зверка па рукапісе выявіла вялікую колькасць тэксталагічных памылак.

Такім чынам, пры вывучэнні зборніка як адзінага цэлага, як літаратурнага кодэкса неабходны комплексны падыход: гэта разгляд яго кадыкалогіі, гісторыі і структуры. І тут маецца на ўвазе не толькі прыналежнасць твораў аднаму укладальніку ці перапісчыку, але перадусім – цесная знітанасць тэматыкі і асноўных матываў. Калі аналізаваць сюжэтна-кампазіцыйныя лініі і паэтыку раманаў “Пазнанскага зборніка”, то можна канстатаваць не толькі ідэнтычнасць герояў, сіметрычныя пары, але і ідэнтычнасць матываў, шэраг паралельных і адваротных сюжэтаў і, што натуральна, – ідэнтычныя стылемы. Найбольшая аднастайнасць уласцівая “Трышчану”, “Баву” (пе-

ракладзены з сербскай) і “Летапісцу”, што былі ў лацінаграфічным пратографі. “Атыля” быў перакладзены з польскага выдання 1574 г. пазней, спецыяльна для “Пазнанскага зборніка”. Нягледзячы на гэта, гістарычны раман пра славу тага гуна лагічна ўпісаўся ў структуру новага манускрыпта: пасля перакладных рыцарскіх раманаў перад арыгінальнымі раманах-хронікай. Усе гэтыя раманы з’яўляюцца творамі розных жанраў і стыляў. Але пры тым яны вытрыманы ў адзіным тэматычным напрамку – гэта еўрапейская і ўласная беларуская гісторыя ў рыцарскім светаўспрыманні. Менавіта таму мы вызначаем “Пазнанскі зборнік” як свецка-рыцарскі тып літаратурнага кодакса. Падобныя зборы – унікальныя, бо далучалі нашу краіну да скарбаў тагачаснай еўрапейскай літаратуры.

Заўвагі

1. Да прыкладу, Супрасльскі, Жыровіцкі, Ляшчанскі, Віцебскі Свята-Траецкі Маркаў, Куцеінскі Богаяўленскі, Слуцкі Траецкі, Віленскі Свята-Духаўскі, Віленскі Свята-Траецкі, Полацкі Сафійскі манастыры; Берасцейская, Нясвіжская М. Кавячынскага друкарні; куцеінскі літаратурны гурток І. Труцэвіча, магілёўская літаратурна-мастацкая школа С. Собаля, полацкае патэтычнае згуртаванне, куды ўваходзіў С. Полацкі [14, с. 21, 23, 170].

2. Першыя два раманы “Пазнанскага зборніка” маюць наступную назву: “Починається повесть о витезях с книг сэрбских, а злща о славном рыцэры Трысчан[е], о Анцалоте и о Бове и о иных многих витезех добры[x]”.

3. Відавочна, што падобная назва зборніка – Пазнанскі – з’яўляецца выпадковай, паколькі не адлюстроўвае ані сутнасці ягонага стварэння, ані сутнасці існавання. Больш справядліва было б называць яго, прыкладам, “Зборнік Рыгора Уніхоўскага” ці “Нясвіжскі зборнік Радзівілаў”.

Спіс выкарыстаных крыніц

1. Бодянский О. О поисках моих в Познанской публичной библиотеке / О. Бодянский // Чтения в императорском обществе истории и древностей российских. – 1846. – № 1.

2. Веселовский А.Н. Из истории романа и повести / А.Н.Веселовский // Сборник ОРЯС императорской АН. – СПб., 1888. – Т. 44, № 3.

3. Добрянский Ф.Н. Описание рукописей Виленской Публичной библиотеки, церковно-славянских и русских / Ф.Н. Добрянский. – Вильна, 1882.

4. Дмитриева Р.П. Четыре сборники XV века как жанр / Р.П. Дмитриева // История жанров в русской литературе X–XVII веков. – Л., 1972. – (ТОДРЛ; т. 27).

5. Кіпель З. Беларуская літаратура XVI стагоддзя: самабытнасць і літаратурныя сувязі / З. Кіпель // Спадчына. – 1999. – № 3. – С. 171–176.

6. Ключевский В.О. Курс лекций по источниковедению / В.О.Ключевский // Соч. – М., 1959. – Т. 4.

7. Ластоўскі В. Гісторыя беларускай (крыўскай) кнігі. Спроба паясьніцельнай кнігопісі ад канца X да пачатку XIX стагоддзя / апрацаваў В. Ластоўскі. – Коўна, 1926.

8. Легенда о Тристане и Изольде / под ред. А.Д. Михайлова. – М., 1976.

9. Лихачёв Д.С. Текстология. На материале русской литературы X–XVII вв. / Д.С. Лихачёв. – Л., 1983.

10. Мальдзіс А.І. І ажываюць спадчыны старонкі : выбранае / А.І. Мальдзіс. – Мн. : Маст. літ., 1994.
11. Нікалаеў М.В. Палата кнігапісная. Рукапісная кніга на Беларусі ў X–XVIII стагоддзях / М.В. Нікалаеў. – Мн., 1993.
12. Полное собрание русских летописей. Т. 17: Западнорусские летописи. – СПб., 1907. – С. IV.
13. Розов Н.Н. Книга в России в XV в. / Н. Н. Розов. – Л., 1981.
14. Саверчанка І. Aurea mediocritas. Кніжна-пісьмовая культура Беларусі : Адраджэнне і ранняе барока / І. Саверчанка. – Мн., 1998.
15. Сапунов Б.В. Книга в России в XI – XIV вв. / Б.В. Сапунов. – Л., 1978.
16. Сборник Мухомова. – М., 1836.
17. Статут Вялікага княства Літоўскага, 1588. Тэксты. Давед. Камент. – Мн., 1989.
18. Улащик Н.Н. Введение в изучение белорусско-литовского летописания / Н.Н. Улащик. – М., 1985.
19. Baliński M. Pisma historyczne. Pamiętniki o królowej Barbarze. Cz. 1. – Warszawa, [1837].
20. Brückner A. Ein weißrussische Codex miscellaneus der Gräfllich-Raczyński'schen Bibliothek in Posen / A. Brückner // Archiv für slavische Philologie. – № 9. – Berlin, 1886.
21. Niemcewicz J. Zbiór pamiętników historycznych o dawnej Polsce z rękopismów, tudzież dzieł w różnych językach o Polsce wydanych oraz z listami oryginalnemi królów i znakomitych ludzi w naszym kraju : w 4 t. / J. Niemcewicz. – Warszawa, 1822. – Т. 1.
22. The Byelorussian Tristan / transl. by Zora Kipel. – New York ; London, 1988.

ПЕВЧЕСКИЕ СБОРНИКИ В БЕЛОРУССКОЙ КУЛЬТУРЕ ПЕРИОДА ПОЛОЦКОГО КНЯЖЕСТВА

Густова Лариса Александровна, кандидат искусствоведения, доцент Белорусского государственного университета культуры и искусств

 древнебелорусской культуре большое место занимали церковно-литургические книги. В медиевистике стало аксиомой утверждение, что “древние русичи очень ценили книгу и книжную мудрость” [7, с. 3]. Изучению древнебелорусской книжности посвятили свои исследования как отечественные ученые (Л. Левшун), так и зарубежные (Н. Николаев, Ю. Лабынцев и др.). Л. Левшун изучает теоретические аспекты восточнославянской средневековой церковной книжности, ее онтологические признаки, жанровую систему, основные методы художественного творчества [7]. Л.В. Левшун и ввела термины “книжность” и “книжное слово” [7, с. 3], подчеркивая отличие этих понятий от